

KASSZANDRAI TÖPRENGÉSEK

HAHNER PÉTER

Edmund Burke:

Töprengések a francia forradalomról

Ford.: Kontler László

Atlantisz-Medvetánc Kiadó, Budapest, 1991.

401 old., 218 Ft

Nem, Edmond Burke urat senki sem vádolhatja azzal, hogy túlon túl sokra becsülte volna francia kortársait. 1790 őszén megjelent könyvében így jellemezte az alig másfél éve összegyűlt francia Alkotmányozó Nemzetgyűlés polgári képviselőit: „maroknyi vidéki pojáca..., s néhányuk, mint mondják, írni-olvasni sem tud.” (129. old.) Az egyház képviselői között pedig – szerinte – „bizonytalán sokan vannak, akik a fosztogatással szerzett zsákmány leghitványabb osztalékának halovány reményében is készséggel csatlakoznának bármilyen támadáshoz a vagyon ellen, amelyben részesedni aligha lenne kilátásuk más-ként, mint általános tülekedés közepette.” (131. old.) Talán a nemességről jobb véleménnyel volt? Szó sincs róla. Megvédelmezte ugyan a forradalmárok vádjaitól (233–34. old.), de azt is kijelentette, hogy „a nemesség következő nemzedéke azokra az iparosokra, pojácákra, spekulánsokra, uzsorásokra és zsidókra fog hasonlítani, akik társaikká, olykor akár uraikká lesznek.” (135. old.) A francia politikusokkal szembeni előítéleteit azonban korántsem terjesztette ki a brit politikusokra: „Tudjuk, hogy a brit alsóház, anélkül, hogy bezárná a kaput bármely osztály bármely érdeme előtt, a megfelelő moztatórugók biztos működése révén tárházává lesz mindennek, ami jeleset az ország rangban, származásban, örökletes és szerzett pompában, kiművelt tehetségben, katonai, polgári, tengerészeti és politikai kiválóságban nyújtani képes.” (129. old.) Igaz, hogy később békésen kérődöz marhákhöz és lomha csigákhoz hasonlítja brit honfitársait, ezt azonban – bármilyen furcsán hangzik is – dicséretnek szánja.

Vajon mivel vívták ki szegény franciák e hatvanegy éves, neves whig politikus leplezetlen és leplezhetetlen ellenszenvét? Természetesen a francia forradalom kirobbantásával. Burke – hasonlóan a politikával hivatásszerűen foglalkozók többségéhez – hajlott arra, hogy a történelmi eseményeket volutarisztikus módon közelítse meg. Nem vette figye-

lembe sem a francia államgépezet pénzügyi-politikai összeomlását, sem a tömegeket mozgósító kenyérhiányt. Szerinte a forradalom azért robbant ki, mert egyesek ki akarták robbantani, a régi rend pedig azért semmisült meg, mert egyesek meg akarták semmisíteni. De vajon van-e joga bárkinek is az efféle fellépéshez? – teszi fel Burke a mindeből következő kérdést, s válasza egyértelműen nemleges. Organikus, konzervatív és tradicionalista történelemszemlélete szerint „ősapáinktól származó örökségünként birtokoljuk mindenünket, amink van. Ügyeltünk arra, hogy az örökség e testébe ne oltunk olyan csírákat, amely az eredeti növény természetétől idegen. Valamennyi megújítás, amit ez ideig végrehajtottunk, a múlt iránti tisztelet elvén alapult, s remélem, sőt meggyőződésemmel, hogy mindazokat, amelyek a jövőben bekövetkezhetnek, gondosan a hasonló precedensre, az autoritásra és a történelmi példára fogják alapozni... Ahol továbblépünk, ott soha nem hozunk teljesen újat: s ahol megtartunk, ott soha nem vagyunk teljesen elavultak.” (115., 118. old.)

E történetfilozófiai megfontolások azonban önmagukban aligha adnak magyarázatot arra a szenvedélyes haragra, amely áthatja Burke könyvét. Hála ennek az indulatnak, a *Töprengések a francia forradalomról* távolról sem száraz, elvont értekezés, hanem olyan, érzelmileg is túlfűtött írásmű, amely mindvégig képes lekötni az olvasók figyelmét, mert azt sugallja, hogy valamennyiünknek közünk van a szerzőt foglalkoztató problémákhoz. Burke haragját nem is annyira a franciák szították fel, hanem a francia forradalmi eszmék hangoskodó brit hívei, akik az 1688–89-es angol „dicsőséges forradalom”-hoz hasonlították a francia forradalmat, s a szabadság győzelmeiként ünnepelték a Bastille bevételét. Burke azonban könnyűszerrel bebizonyította, hogy a két forradalom közötti különbségek jóval jelentősebbek, mint a hasonlóságok, s óvta honfitársait a megfontolatlan és elsieltett örvendezéstől: „Mielőtt arra vállalkoznánk, hogy nyilvánosan gratuláljak valakinek a szerencséjéhez, meglehetősen bizonyosnak kell lennem abban, hogy az illetőt valóban szerencse érte... Ezért még halogatom szerencsekívánataimat Franciaország frissen kivívott szabadságához, míg tudomást nem szerzek arról, hogy e szabadság párosul-e kormányzással, közhatalommal, a hadseregek fegyelmességével és engedelmességével, a jövedelmek hatékony begyűjtésével

és helyes elosztásával, erkölccsel és vallással, a tulajdon szilárdságával, békével és renddel, illendő társadalmi szokásokkal. A maguk módján ezek szintén jó dolgok: nélkülük a szabadság sem üdvös, ameddig tart, s valószínűleg nem is tart sokáig. A szabadság értéke az emberek számára az, hogy tetszésük szerint cselekedhetnek. Látnunk kell, hogy mit tetszik cselekedniük, mielőtt olyan jókívánságokra vállalkoznánk, amelyek hamarosan panasszá fordulhatnak.” (90. old.) A francia forradalom – és a világtörténelem egyéb forradalmi – későbbi fordulatainak ismeretében az utókor akkor is kénytelen helyeselni Burke óvatosságát, ha nem mindenben osztja nézeteit.

Ezeket a nézeteket egyrészt az antidemokratizmus, másrészt a hagyományok mindenhatóságába vetett hit határozta meg. A francia forradalom vezetői az első években még hittek abban, hogy a néptömegekkel kötött szövetséget összegevezethetik a tulajdon biztonságával. Burke viszont annak a brit polgárságnak volt a szószólója, amely a gyorsabb gazdasági-társadalmi fejlődés következtében (és pár évvel a kötetben is felidézett londoni Gordon-féle népfelkelés után) nyíltan vállalta a tulajdon védelmének politikáját, s még azt is ostobaságnak tartotta, hogy a hatalmasok olykor gesztusokat tegyenek a kisemberek felé. „Franciaország kancellárja – írja szerzőnk – a rendi gyűlés megnyitásakor oratori ékesszólással azt mondta, hogy minden foglalkozás tiszteletre méltó. Ha ezalatt azt értette, hogy semmilyen tisztességes szakma nem szégyellni való, akkor nem esett túlzásba. De ha azt állítjuk, hogy valami tiszteletre méltó, akkor valamilyen jó tulajdonsággal ruházzuk fel. Pedig a borbély vagy a gyertyamártó foglalkozása – nem is beszélve számos még szolgálta munkáról – aligha jelenthet dicsőséget bárki számára... Ezen a téren Önök úgy vélik, az előítélet ellen küzdenek, pedig valójában a természet ellen viselnek háborút... Merem állítani, hogy a méltósághoz és a hatalomhoz vezető utat az alacsony származásúak számára nem szabad túlságosan megkönnyíteni, természetessé tenni... Némi tisztességes, szabályozott kitüntetés, a születéssel kapcsolatos preferencia (nem a jogok kisajátítása) se nem természetellenes, se nem okatlan.” (135-138. old.)

A francia forradalom azonban nemcsak azzal keltette fel Burke ellenszenvét, hogy eltörölte a „születéssel kapcsolatos preferenciákat”, hanem azzal is, hogy nyíltan megtagadott szinte minden hagyományt, s vezetői azt állították, új korszakot nyitottak meg a világtörténelemben. Igaz, a forradalmi naptár bevezetésére csak Burke könyvének megjelenése után három évvel került sor, de már 1789-ben is kijelentették, hogy a Bastille bevételével kezdetét vette „a Szabadság első éve”, s Burke kiváló érzékkel mérte fel, hogy mindez hová vezethet. A történelem „újrakezdésének” gondolata

egész világszemléletével ellenkezett. Nem ismerte fel, hogy az 1788-89-es pénzügyi-politikai összeomlás, majd az 1789-es nyári felkeléssorozat megsemmisítette a régi rend bizonyos elemeit, s ezzel szinte rákényszerítette a francia politikusokat a múlt radikálisabb megtagadására. Burke szerint az Alkotmányozó Nemzetgyűlésnek semmi oka sem volt a társadalmi-politikai reformok bevezetésére, s „Franciaország füstölgő romjai... tökéletes békében fogant elhamarkodott és üresfejű okoskodás szomorú, de intő emlékművei.” (124. old.)

Ezzel Burke meg is teremtette a nagy francia forradalom ellenforradalmi történetírői hagyományának kedvenc interpretációját: a forradalom nem a gazdasági-társadalmi-politikai viszonyok következtében – tehát többé-kevésbé szükségszerűen – robbant ki, hanem összeesküvés eredményeképpen. Szerinte a felvilágosodás elvont és üresen okoskodó filozófiáján nevelkedett vallásellenes filozófusok és írók szövetségre léptek az önző pénzemberekkel, s tudatosan és szántsándékkal aláásták a régi rendet. Burke szemében pedig nincs is nagyobb bűn a múlt, a hagyományok, a társadalmi örökség megtagadásánál. Az összeesküvés-elmélet „alapító atyját” azonban mégsem sorolhatjuk be nyugodt lelkiismerettel olyan ténylegesen ellenforradalmár történetírók és gondolkodók közé, mint Bonald vagy de Maistre, és óhatatlanul felmerül a kérdés, nevezhetjük-e egyáltalán ellenforradalmárnak. Úgy tűnik, nem tekintett minden forradalmi megmozdulást eleve bűnös és elítélendő jelenségnek, csak azt, amely gyökeresen szembeszáll a történelmi tradíciókkal. A francia politikusok közül nem a Nemzetgyűlés szélsőséges királypárti tagjaival rokonosított, hanem a mérsékelt monarchistákkal, Mounier-val és Lally-Tollendal-lal, akinek egyik leveléből hosszasan idéz könyvében. Ez utóbbi csoport – „monarchistáknak” vagy „anglománoknak” nevezték őket – a brit típusú két kamarás törvényhozó gyűlés és az abszolút érvényű királyi vétőjog mellett emelt szót, s bár a forradalom híveinek táborából elsőként ők léptek fel a további radikalizálódás ellen, távolról sem voltak a régi rend, a kiváltságok és az abszolút monarchia támogatói. Burke, aki a brit alkotmányos fejlődést tekintette az egyetlen járható útnak a politikai élet ösvényein, s akit a néptömegek fellépése ugyanúgy felháborított és megriasztott, mint Mounier-t, az 1789-es labdaházi eskü indítványozóját, természetesen a monarchistákat tekintette a legbölcsőbb és legtisztességesebb francia politikusoknak. Nem a francia forradalom ellenségei mellé állt tehát, hanem a forradalom legmérsékeltbb hívei mellé. Bár a *Töprengések a francia forradalomról* nagy sikert aratott a forradalom legmerevebb ellenségeinek a körében, s állítólag II. Katalin cárnő is nagyra értékelte, a figyelmesebb kortársak szemét azonban aligha kerülhette el, hogy Burke nem az abszolút monarchia szószólója, s ugyanúgy ellenfele a „jogok

kisajátításának”, mint a teljes jogi egyenlőségnek. Nem támadta a szabadság eszméjét, hanem inkább féltette azt a forradalom által felidézett veszedelmektől. A spanyol inkvizíció el is tiltotta a könyv terjesztését Spanyolországban. Burke ugyanis egyáltalán nem ítélte el eleve minden lázadást és felkelést egy zsarnoki, tehetetlen vagy korrupst rendszer ellen, csak éppen az volt a véleménye, hogy a francia monarchia egyáltalán nem volt zsarnoki. „A forradalom a jók és a megfontoltak számára – jelenti ki – a legeslegutolsó mentsvár.” (115. old.) „Soha nem volt inyemre – írja máshol – ez az ellenállásról és forradalomról való folytonos fecsegés, meg az, hogy az alkotmány legvégső orvosságát mindennapi kenyérévé teszik meg... A megszokottá vált orvosság betegséget okoz, hiszen mindennapos, közönségesse vált alkalmazása meglazítja és elnyüvi annak a szellemnek a rugóit, amelyet nagy alkalmakkor kellene csak segítségül hívni.” (151. old.) Azt azonban Burke sem tagadta, hogy efféle „legeslegutolsó mentsvár”-ra „nagy alkalmak” idején szükség lehet.

Burke kötetét a megjelenését követő kétszáz év során elnevezték a brit konzervatív politikai gondolkodás bibliájának, az ellenforradalmi történetírás „alaplírájának”, a felvilágosodás filozófiája egyik lezárójának, s a XIX. századi politikai gondolkodás előfutárának. A XX. század végéről persze igen könnyű – és olcsó – dolog lenne megbírálni interpretációját. Többen is megírták már, hogy Burke nem ismerte jól Franciaországot, csak egyszer járt ott, s túl sokat adott a nyilvánvalóan elfogult emigránsok szavára.¹ Azt is elmondták már róla, hogy „nála a doktrína került az előtérbe, háttérbe szorítva a történelmi tények önmagukban is elszórt és felszínes elemzését.”² Thomas Paine azt vágta Burke fejéhez, hogy „sajnálja a tollazatot, de nem törődik a haldokló madárral”, Fox pedig azt a különös vádat emelte ellene, hogy „gyakran van igaza, csak éppen nagyon korán!”³ Ma már természetesen máshogy látjuk a francia forradalom kibontakozásának okait, s az angol parlamentáris rendszer kialakulásának történetét, amelyre Burke oly sokat hivatkozott. A mai brit történészek szerint a királyi hatalmát korlátozó megszorítások korántsem követték egymást olyan fokozatos és egyenletes folyamatként, ahogy ezt Burke vagy az úgynevezett „whig történetírás” irányzatának képviselői elképzelték. (A Magna Charta például csaknem feledésbe merült a XVI. században, a Tudorok erős kezű kormányzata idején, s Shakespeare meg sem említi ezt az okmányt János királyról írt darabjában. Csak a XVII. század első felének parlamenti csatározásai során elevenítették fel emlékét, s ekkortól tekintették „az angol alkotmány alappillérenek”.) A *Töprengések a francia forradalomról* azonban mindezek dacára a XX. század végéig megőrizte elevenségét, s oly sok korabeli röpirattal ellentétben megmaradt érdekes, gondolkodásra, vi-

tára készítő olvasmányának, sőt bizonyos intellektuális körökben kifejezetten divatosává vált.

A kötet minden bizonnyal sajátos „kasszandrai” jellegének köszönheti vonzereje egy részét. 1790 a francia forradalom első válságait és felkeléseit követő ideiglenes nyugalom éve volt. Országszerte lelkes szövetségi ünnepekkel köszöntötték az új rendet, éltették a királyt és a törvényt, s a franciák többsége meg volt győződve róla, hogy a forradalom szerencsésen véget ért. Burke azonban „füstöl-gő romokat” látott a békés tájképek helyén, s azt vetette a forradalom híveinek szemére, hogy „börtönbe vetették királyukat, legyilkolták polgártársait, s könnyeket, szegénységet és nélkülözést hoztak érdemes emberek és családok ezreire.” (125. old.) Conor Cruise O’Brien szerint „mindez nemcsak Burke próféta érzéseinek, hanem retorikájának is következménye. Eltúlozza, ami már megtörtént, majd mindezt arra vonatkoztatja, ami történni fog.”⁴ Nostradamus óta tudjuk, hogy aki vért, veszedelmet, pusztulást és háborút jósol, azt a hálás utókor előbb-utóbb mindentudó prófétaként és jóstehetségű látnokként fogja tisztelni – megelégedve arról, hogy a próféták nem a jövő eseményeit jósolják meg, hanem saját koruk eseményeit értelmezték, általánosították, s keresték bennük a rejtett értelmet. Burke két évvel a királyság megdöntése és hárommal a terror „napirendre tűzése” előtt megjósolta a polgárháborút, a tartományok lázadását, az egyházügyi konfliktusokat, a papírpénz gyors inflációját, sőt felvetette a katonai diktatúra kialakulásának a lehetőségét is: „A hadsereg tisztjei egy darabig lázadó pártütők lesznek, mignem egy népszerű tábornok, aki ért a katonaság megbékítésének mesterségéhez, s megvan benne az igazi parancsnoki véna, minden ember tekintetét magára vonja. A hadsereg személyes karizmája miatt fog engedelmessé válni... De abban a pillanatban, hogy ez bekövetkezik, az a személy lesz az úr Önök felett, aki ténylegesen irányítja a hadsereget... ura a gyűlésnek, ura az egész köztársaságnak.” (327. old.) Meglehetősen találó jellemzése ez Bonaparte tábornoknak, aki Burke halála után három évvel, 1799-ben ragadta magához a hatalmat. A fentebb már idézett Conor Cruise O’Brien azonban arra is felhívta a figyelmünket, hogy „ezek a próféciák nagyrészt önbeteljesítő természetűek. A forradalmi Franciaországgal szembeni ellenségeskedés, amelyet Burke szántszándékkal táplált, és a forradalmi Franciaország elleni háború, amelyet Burke oly

■ A tanulmány a BUKSZ kritikai pályázatának egyik nyertese
 1 ■ Alfred Cobban: *Historians and the Causes of the French Revolution*. Routledge and Kegan Paul, London, 1958.
 2 ■ Alice Gérard: *La Révolution française, mythes et interprétations*. 1789-1970. Flammarion, Paris, 1970. 15. old.
 3 ■ Hedva Ben-Israel: *English Historians and the French Revolution*. Cambridge, University Press, 1968.
 4 ■ Edmund Burke: *Reflections on the Revolution in France*. Edited with an introduction by Conor Cruise O'Brien. Penguin Books, Harmondsworth, 1969. 71 old.

makacsul sürgetett, arra kényszerítette a forradalmat, hogy erélyesebb eszközökhöz folyamodjék, s megteremtette a katonai diktatúra iránti igényt. Mindez azonban semmivel sem csökkenti Burke rendkívüli tisztánlátását.”⁵

A *Töprengések...* egyes részleteit s Burke több megállapítását a modern történetírás utólag igazolta. A mai demográfusok is „elképesztőnek” találták a francia népesség XVIII. századi növekedési ütemét, amelyből ugyanazt a következtetést szokták levonni, mint a kortárs brit államférfi: „Ezt a népességnagyságot nem a megdöntött kormányzatnak tulajdonítom, mert nem szeretek az emberi találékonyságnak bókolni olyan dolgokért, amelyek nagy mértékben a gondviselés jótékonyágának köszönhetőek. De ez a lepocskondiázott kormányzat nem akadályozhatta, viszont igen valószínű, hogy elősegítette azoknak az erőknak a működését... amelyek az emberi fajnak szerte a királyságban ilyen hatalmas számban adtak életet.” (225. old.) A hagyományos marxista interpretáció szerint az „elavult társadalmi-politikai rendszer” gátolta a gazdasági fejlődést Franciaországban, s a polgárság ezért fordult szembe az abszolút monarchiával. A legújabb francia gazdaság- és társadalomtörténeti kutatások képviselői azonban úgy vélekednek, hogy a XVIII. század a francia kultúra mellett a francia gazdaságnak is aranykora volt, s a hosszú távú, töretlen fejlődést csak egy rövidebb, időszaki válság zavarta meg XVI. Lajos uralkodása idején, a központi kormányzat pedig mindent megtett a gazdasági fejlődés előmozdítására. Mindez meglepően egybevág Burke véleményével: „Bárki, aki több évre visszamenőleg figyelemmel kísérte a letaszított kormányzat működését, észre kellett hogy vegye, hogy az udvarok esetében természetes állhatatlanság és ingadozások közepette is komoly törekvés mutatkozott az ország jólétének fejlesztésére.” (228. old.) Ami pedig Franciaország adóügyeit illeti, Burke-nél hatásosabban senki sem tudná megcáfolni azt a ma is makacsul élő hiedelmet, hogy a francia papság és nemesség semmivel sem járult hozzá „az állam fenntartásához”. Könyve 215. oldalán pontosan felsorolja, milyen adóterhek nehezédtek a francia királyság első két rendjének vállára. Egyetérthetünk azzal is, amit a francia abszolút monarchia természetéről ír: „Sok rossz mellett némi jó is van a monarchiában, s a rosszat a francia királyságban ki kellett hogy igazítsa a vallás, a törvények, a szokások és a vélemények, aminek következtében, ha alkotmánya semmi esetre sem volt szabad, és ezért nem is volt jó, a zsarnokság inkább csak látszat, mint valóság.” (223. old.)

A híres „beteljesedett jóslatok” és a történet-tudomány által utólag igazolt megállapítások mellett Burke könyve jórészt azoknak a bölcs és józan politikai fejtegetéseknek köszönheti vonzerejét, amelyek semmit sem veszítettek érvényükből

az elmúlt két évszázad során, s amelyek következtében a szerzőt a modern totalitarizmuskritika előfutárai között is számon tarthatjuk. A politikai eszközök és célok viszonyának, valamint a politikai eszközök tisztaságának több évszázados problémájáról például az alábbiakat olvashatjuk: „Ott, ahol az emberek természetes késztetéseiket követik, nem tűrnék meg a machiavellista politika gyalázatos elveit, alkalmazzák bár monarchikus vagy demokratikus zsarnokságra... Hamarosan belátnák, hogy ha a bűnös eszközöket egyszer megtűrik, akkor rövideken ezek kerekednek felül. Rövidebb utat kínálnak a célhoz, mint amelyik az erkölcsi erények országútján vezet. Ha a közjó érdekében elkövetett hűszegést és gyilkosságot igazságosnak tartjuk, hamar lesz ürügy a közjóból, s cél a hűszegésből és a gyilkosságból: míg nem a kapzsiság, a gyűlölködés, a bosszúsomj s a bosszúsomjnal is félelmesebb rettegés csillapítja csillapíthatatlan étvágyukat.” (173. old.) Az olvasó az efféle mondatok láttán olykor el sem hiszi, hogy Burke mindezt nem a terror és a forradalmi diktatúra bevezetése után, hanem három évvel előtte vetette papírra. A forradalmi erőszak híveinek mindmáig nem sikerült meggyőző teoretikus cáfolatot nyújtaniuk Burke érvelésére, gyakorlati tevékenységükkel pedig újra meg újra igazolják megállapításait.

5 ■ Uo. 72. old.

6 ■ Lásd például Pierre Goubert műveit: *Les Français et l'Ancien Régime*. Armand Colin, Paris, 1984; *Initiation à l'histoire de la France*. Fayard, Paris, 1984.

7 ■ Arthur Koestler: *Sötétség délben*. Európa-Reform, Bp., 1988. 116. old.

8 ■ A fordításban és a jegyzetekben persze itt-ott találhatunk lévedéseket. Két helyen is (107. és 111. old.) emlegeti Vilmos király XII. és XIII. parlamentjét, holott Vilmos idejében csak hat parlament ülésezett, s az eredeti szövegben az uralkodó XII. és XIII. törvényeiről van szó. A Palais-Royal következetesen Palais Royale-nek írja (200., 241. old.), s bár ezzel csak Burke írásmódját követte, azt már semmi sem indokolta, hogy a jegyzetekben is hibásan írja le Orléans hercege palotájának a nevét (375. old.). A francia rendi gyűlés nem 1789 októberében vette fel az Alkotmányozó Nemzetgyűlés nevet, ahogy ezt a 3. jegyzetben olvashatjuk (361. old.), hanem július 9-én. A trónt nem 1688-ban, hanem 1689-ben nyilvánította megüresedettnek a brit parlament (364. old.), hacsak nem követjük a korabeli brit időszámítást, mely szerint az új év március 25-én veszi kezdetét. (Ezt azonban közölni kellett volna az olvasókkal.) A francia egyházi birtokok elkobzását nem Mirabeau, hanem Talleyrand kezdeményezte (367. old.) A francia parlamenteket nem 1790. szeptember 7-én, hanem 6-án oszlatták fel. (378. old.) Franciaországban nem 23, hanem 33 généralité volt (378. old.). Mint azt a korabeli festményeken is láthatjuk, a párizsiak egyáltalán nem kimélték meg IV. Henrik király Pont-Neuf-ön álló lovasszobrát, amint azt a jegyzetekben olvashatjuk (379. old.). Az angol hosszú parlament pedig nem ülésezett 1660-ig (még „szerkezeti átalakulásokkal” se), mindössze 1649-ig (380. old.). Calonne utódai sem olyan sorrendben követték egymást, amint azt a 234. jegyzet állítja: Brienne megelőzte Neckert a pénzügyminiszteri és első miniszteri székben (384. old.). Nem állíthatjuk, hogy a Bastille „lerombolása” a parancsnok „meggyilkolásával végződött” (387. old.), hiszen de Launey-t az ostrom napján ölték meg, az erőd lerombolása pedig a következő év februárjáig tartott. La Fayette márkit nem „két kontinens”, hanem „két világ” hősének nevezték (387. old.). A 388. old. elején említett Santo Domingo pedig Hispaniola keleti, spanyol kézen lévő részének az elnevezése, a francia részt Saint-Domingue-nak nevezték.

Burke – kortársával, Rousseau-val együtt – úgy vélte, hogy a felvilágosodás egyes hívei igen nagy hibát követnek el, amikor az emberi értelemben vetett korlátlan bizalmuk következtében megfélelkeznek arról, hogy az ember érzelmi lény is. „É forradalmi politikában az a legrosszabb – írja –, hogy megedzi és megkeményíti a lelket, felkészítendő azt azokra az ádáz csapásokra, amelyek szélsőséges esetekben olykor érik. De tekintve, hogy ezek az esetek talán soha nem következnek el, a lélek indokolatlanul szennyeződik be... Ezek az urak olyannyira belemerültek az emberi jogokról szóló elméleteikbe, hogy teljesen megfélelkeztek az emberi természetről. Anélkül, hogy egyetlen új utat is nyitottak volna az értelem felé, eltorlaszolták azokat, amelyek a szívhez vezetnek... Ám az a fajta értelem, mely számúzi az érzelmeket, képtelen arra, hogy helyüket betöltse.” (153., 168. old.) A *Töprengések...* megírása után másfél évszázaddal mintha még mindig ezen a dilemmán vitatkoznának Koestler *Sötétség délben*-jének hősei: „Csak kétféle etika létezik, és ezek homlokegyenest szemben állnak egymással. Az egyik, a keresztény, humanista etika szentnek nyilvánítja az egyént, és azt állítja, hogy emberi egyedekre nem alkalmazhatók a matematika törvényei. A másik viszont abból az alapelvől indul ki, hogy minden kollektív cél bármely eszközt szentesít...”⁷ Burke minden bizonynyal a „matematika-ellenes” irányzat legnagyobb hatású képviselői közé tartozik. A racionális kalkulációra hivatkozó ellenfeleinek a következő választ adta: „Így igaz, amennyiben egy királyság alkotmánya számtani probléma. Az efféle beszéd megteszi, ha a lámpavas a párbajsegédünk: de olyan emberek számára, akik képesek higgadtan gondolkodni, nevetséges.” (138. old.) Az erőszak híveit, „a lámpavas párbajsegédeit” persze a Burke-féle *Töprengések...* nem győzik meg nézeteik tarthatatlanságáról, „de olyan emberek számára, akik képesek higgadtan gondolkodni”, ennek az előítéletekkel teli, indulatos és konzervatív brit úriembernek a kötete rendkívüli intellektuális élményt jelent, mind a XVIII., mind a XX. században.

A *Töprengések...*-et Kontler László fordította, ő írta a bevezető tanulmányt, a jegyzeteket, sőt arra sem sajnálta a fáradságot, hogy név- és tárgymutatót állítson össze. Ha mással nem, már ez utóbbival is kivívta volna elismerésünket, hiszen a megfelelő mutatókat egyetlen jelentősebb tudományos munka sem nélkülözheti – pontosabban nem nélkülözhetné, mert manapság sajnos a szerzők és a szerkesztők többsége felesleges pepecselésnek tekinti az efféle névjegyzékek kétségkívül fárasztó és hosszadalmas összeállítását. Kontler sikeres fordítói munkát végzett, Burke cirkalmas, bonyolult, többszörösen összetett mondatait elegánsan, szabatosan és világosan ültette át nyelvünkre. Ezúttal is bebizonyosodott az a szám-

talanszor figyelmen kívül hagyott szabály, hogy pontos fordításra csak az képes, aki maga is járatos az adott szakterületen. Kontler mind a bevezető tanulmánnyal, mind a jegyzetekkel meggyőzően bizonyította járatosságát. Kitűnően eligazodik a XVIII. századi brit és francia politikai élet útvesztőiben, s jelentős szakirodalmi ismeretekről tett tanúbizonyságot.⁸ A XVIII. századi világtörténelem és ideológiatörténet ígéretes, új szakértőjét üdvözölhetjük személyében.

Jó érzés tudni, hogy napjainkban, amikor a kiadók egy része azon töri a fejét, hogy vajon botránykrónikákkal, horoszkópokkal vagy pornográfiával tudnak-e minél nagyobb üzleti haszonra szert tenni, vannak még olyan munkaközösségek, amelyek az Atlantisz Kiadóhoz hasonlóan a társadalomtudományok alapműveinek a lefordításával és kiadásával foglalkoznak. Köszönet és elismerés illeti őket. Ők képviselik a magyar kultúra igazi érdekeit manapság, nem azok, akik hatvan évvel ezelőtti ideológiák felelevenítésével ágálnak nemzetiszínű jelmezekben. Az ilyen kiadók miatt érdemes mégiscsak benézni néha a könyvesboltokba, s nekik köszönhetjük azt a reményt, hogy előbb-utóbb magyar nyelven is megtalálható lesz mindaz, amit érdemes elolvasni. □